

GESCHIEDENIS Over een week is het precies vijftig jaar geleden dat in Berlijn de muur verrees. Recent opgedoken verslagen van de Stasi onthullen wat er toen achter de schermen gebeurde.

Sybe Izaak Rispens en Claudia Klein

4 7.900 betonpalen, 473 ton prikkeldraad en 31,9 ton gas – dat stond in het 1961 op het boodschappenlijstje van de Socialistische Eenheidspartij van Duitsland, de SED. Dat materiaal was nodig voor de bouw van een muur, waarmee de nog te al maanden durende uittocht van (veelal hoog opgeleide) staatsburgers wilde stoppen. Maar drie weken voordat Aktion Rote van start ging, bleek de helft van de betonpalen en diekwat van het prikkeldraad nergens te krijgen – en het gas helemaal niet. De autoriteiten moesten improviseren.

De bouw van de muur die Oost- en West-Duitsland bijna een halve eeuw zou scheiden, vormt een waterscheiding in de moderne geschiedenis van Europa. Maar historici konden lang niet vertellen wat er precies gebeurde op 13 augustus 1961, de dag waarop Oost-Duitsland een bilkenmatie de grens naar het Westen sloot. Daniela Münkel (1962), hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit Hannover, kan dat nu wel. Haar boek *Die DDR. Ein Blick der Stasi* 1961 is onlangs verschenen, vlak voor de herdenking van de bouw van de muur, die volgende week precies een halve eeuw geleden verrees in Berlijn.

Münkel, die naam heeft gemaakt met het in kaart brengen van de archieven van de Stasi (zijkader), wist uit andere documenten dat de geheime dienst van de DDR nauwelijke verslagen had gemaakt van de denkwaardige augustusdag. Maar bestonden die rapporten nog? Of waren ze verloren gegaan dan wel vernietigd door de Stasi? Münkel en haar team begonnen in het Stasi-archief te zoeken in stapels documenten uit 1961 – maanden lang.

Uiteindelijk vonden de onderzoekers de geheime verslagen op een onverwachte plek: in een map met het nietszeggende opschrift 'persknipsels'. Münkel: "Het ironische is, dat de Stasi, die alles zo precies vastlegde,

Bewoners van Berlijn slaan op 13 augustus 1961 gade hoe het oostelijk deel van hun stad wordt afgesloten van de Amerikaanse, Britse en Franse zone – beter bekend als West-Berlijn. FOTO: AP/AFK

Verdeeld Berlijn na WOII

Sovjet-Unie bemoeide zich met bouw

De Berlijnse socioloog en historicus Manfred Wilke (1941) laat in zijn binnenkort te verschijnen boek *Der Weg zur Mauer* zien dat de Russische leider Nikita Chroesjtsjov veel meer invloed op de bouw van de muur had dan tot nu toe was aangenomen. Wilke onderzocht aan de Vrije Universiteit in Berlijn de voorwaarden voor een 'tweede Duitse dictatuur'. De grote hoeveelheid uitzonderlijk Russisch archiefmateriaal die hij presenteert, bewijst dat Chroesjtsjov op een gegeven moment zelfs het gezag van de Oost-Duitse leider Walter Ulbricht overnam. In een telefoonsprek van tweeënhalf uur dat beide heren een paar maanden voor de bouw van de muur met elkaar voordien dicteerde Chroesjtsjov: "Dan roepen jullie het parlement bij elkaar, en verklaren: morgen zullen overal weersperingen worden neergezet en is het passeren zonder de nodige documenten verboden". Zonodig zou Chroesjtsjov het Russische leger naar de DDR commanderen om de muur onder dwang neer te zetten.

De Muur van uur tot uur

een fout heeft gemaakt bij het archiveren." Het materiaal was adembekennend: negen verslagen, die het ministerie van Staatsveiligheid van de vroege ochtend van 13 augustus tot de avond van 14 augustus aan de partijdigheid stuurde, met informatie van Stasimedewerkers buiten en van het controlecentrum binnen.

De verslagen laten zien dat de actie tot in de puntjes was voorbereid. "Als je de verslagen leest, sta je er daarnaast versteld van hoe ongelofelijk goed de Stasi op de hoogte was van wat er allemaal gebeurde – in Oost-Berlijn, maar vooral ook in West-Berlijn", zegt Münkel. "De Stasi had in vrijwel alle leidinggevende posities

van West-Berlijnse politieke partijen, in alle hoofdkwartieren van degeallieerden en in de West-Duitse geheime dienst een dicht netwerk van informanten neergezet."

De gevonden verslagen zijn gedeeltelijk ongedateerd en nauwelijks voorzien van tijdsaanduidingen. "Soms staat er alleen een tijd ergens in de kantlijn. Maar op basis van de inhoud hebben we de bouw van de muur in een soort *zeis-ticker* weten te reconstrueren", vertelt Münkel. Zo is een gedetailleerd beeld ontstaan van de gebeurtenissen op 13 augustus 1961 en van de manier waarop de politieke leiders die bijna twee etmalen lang konden volgen.

"Nadat het caracien is gegeven", zo begint het eerste verslag dat op om ongeveer om 5 uur 's ochtends bij de Stasi binnenkomt, 'worden de bewapende troepen precies volgens plan in stelling gebracht. Ze zijn op weg naar de straten die moeten worden geblokkeerd. Tot nu toe geen voorvallen. De stemming is normaal.' De soldaten zijn op weg om 193 straten in een klaps te versperren. Omvstandigheden te voorkomen, is zorgvuldig een rustige zaterdagnacht gepland.

Intussen zit men in de Stasikantoren gespannen op de informatie uit West-Berlijn te wachten. De Amerikaanse president John F. Kennedy had immers een paar weken eerder nog verklaard dat Berlijn met alle middelen 'verdedigd zou moeten worden. Als men in West-Berlijn de versperping als vijandige actie zou zien, dan zou de wereld aan de vooravond van een Derde Wereldoorlog staan. Hoe gaand de autoriteiten in het

Westen op de actie reageren? Nog een paar uur later. Alles staat nog niet op zijn plek. Er heerst onvrede bij de organisatie. De paramilitaire verkeerspolitie van de DDR staat in sommige straten nog niet goed opgesteld. De agenten van de Stasi moeten inspireren.

Dan wordt Berlijn wakker. Hoe zal men in Oost-Berlijn op deze zondagochtend reageren? Er wordt melding gemaakt van enkele scheldpartijen. Maar het blijft over het algemeen rustig. De mensen in Oost-Berlijn wachten af. En wat gebeurt er in West-Berlijn? Een informant van de Stasi in West-Berlijn meldt dat volgens de leider van de Amerikaanse geheime

bij niets doen. In hun controlecentrum houden de Stasiofficieren gespannen de verdere ontwikkelingen in het Westen in het oog.

Dan komen de eerste berichten binnen die voor de Stasi 'hoopvol' zijn: "Uit betrouwbare bron is vernomen dat de leiders in het Franse Quartier Napoleon in West-Berlijn niet onder de indruk zijn van onze actie. Medewerkers van de Britse geheime dienst laten weten dat men moet leren leven met de nieuwe situatie." De Amerikaanse staatscommandant Albert Watson zegt tegen verontroeste Berlijnse politici, dat de versperping door de Oost-Duitse machthebbers goed beschouwd alleen maar een 'verkeersstopping' is. "De triefheid van de indruk zijn van onze actie. Medewerkers van de Britse geheime dienst laten weten dat men moet leren leven met de nieuwe situatie." De Amerikaanse staatscommandant Albert Watson zegt tegen verontroeste Berlijnse politici, dat de versperping door de Oost-Duitse machthebbers goed beschouwd alleen maar een 'verkeersstopping' is. "De triefheid van de indruk zijn van onze actie. Medewerkers van de Britse geheime dienst laten weten dat men moet leren leven met de nieuwe situatie."

Langzaam maar zeker wordt duidelijk dat de Westerse mogendheden niet zullen ingrijpen. Een informant seint door: 'De Westerse mogendheden risikeran in geen geval oorlog!'

Zo kunnen, nog geen 24 uur na de begin van de actie, de machthebbers in de trok opgedacht ademhalen: het Westen zal niet ingrijpen. Met genoegen lezen de officieren hoe westerse politici tegen elkaar zeggen: 'we zitten in een minerval'. De coup van de muur is gelukt.

Zaen de honderden ontbrekende kilometers prikkeldraad vandaan kwamen, is nog steeds een raadsel. Bewoners in het grensgebied weten te vertellen dat op de grote rollen prikkeldraad de namen van Westerse bedrijven waren te lezen. De Stasi lijkt dus voor de muur inkoop te hebben gedaan in het Westen.

Computer plakt snippers Stasi-archief aan elkaar

Het onderzoeksinstituut 'Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen' (federale commissie voor Stasidocumenten) werd kort na de val van de muur, in 1990 opgericht – dichtbij Alexanderplatz in voormalig Oost-Berlijn. De eerste directeur was een voormalig dominee uit de DDR, Joachim Gaus, onder wiens naam de meeste Duitsers nu het instituut kennen. Uiteindelijk is dat al in 1991 – en niet zoals gebruikelijk na 30 jaar – het volledige Stasi-archief openbaar beschikbaar werd gesteld. Sindsdien graven onderzoekers door de bergemateriaal. Honderd duizenden documenten heeft de Stasi kort voor de val van de muur handmatig verscheurd of door de versnipperaar gehaald. Het ligt nu allemaal door elkaar in

duizenden zakken en dozen. Handmatig en met de computer probeert men nu de verscheurde archiefstukken, foto's en negatieve waer te reconstrueren. Voor de virtuele reconstructie worden die versnipperde documenten door scanners gehaald, waarna speciale software, ontwikkeld door het Fraunhofer-Institut für Produktionsanlagen und Konstruktionstechnik, die minime stukjes papier op het beeldscherm weer aan elkaar zet.

Het is de bedoeling dat er uiteindelijk voor ieder jaar van de DDR – van juli 1953 tot december 1989 – een boekmateriaal wordt uitgegeven waarin de belangrijkste documenten staan, al het andere gereconstrueerde materiaal komt op dvd's en het internet te staan.